

**ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ
У ПАРЛАМЕНТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕПУТАТСЬКОГО
КОРПУСУ:
ВІТЧИЗНЯНА ТА ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА
Анотація**

В аналітичній записці розглядаються найбільш поширені методи дезорганізації роботи Верховної Ради України та частота їх використання у Верховній Раді VI-го скликання. Здійснено аналіз Регламенту Верховної Ради України у контексті поставленої проблеми та спроб його вдосконалення у напрямі посилення „виробничої дисципліни“ представників депутатського корпусу. Досліджується досвід та традиції підтримання правопорядку у представницьких органах влади демократичних країн. На основі проведеного аналізу робляться висновки щодо необхідності та перспектив вдосконалення вітчизняної парламентської практики в зазначеному напрямі.

**ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ
У ПАРЛАМЕНТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕПУТАТСЬКОГО
КОРПУСУ:
ВІТЧИЗНЯНА ТА ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА**

I. Постановка проблеми

Високий, порівняно з іншими інститутами державної влади, рівень конфліктності парламентів в демократичних країнах зумовлений особливістю цього органу влади. На відміну від строго ієрархізованих органів виконавчої влади, парламенти складаються з депутатів, які формально наділені однаковим статусом. Конфлікти інтересів народних представників, які перманентно виникають у будь-якому парламенті, традиційно вирішуються шляхом інституціоналізації (формальної та неформальної) парламентських відносин та через створення т. зв. „правил гри“, які організують роботу депутатів та забезпечують агрегацію їх інтересів. Інституційний дизайн парламентів, своєю чергою, залежить від типу політичного режиму та історичних традицій, що склалися у конкретній країні.

До *формальних інститутів* агрегації інтересів парламентарів відносять:

1. Депутатські фракції.
2. Коаліції депутатських фракцій (проурядові та опозиційні).
3. Комітети та комісії.
4. Спеціальні органи для узгодження позицій фракцій (наприклад, Погоджувальна рада у Верховній Раді України, Бюро у Франції, Рада старійшин у Польщі).

До *неформальних інститутів* відносять: неформальні позафракційні групи депутатів (зокрема – лобістські); закулісні обміни голосами між фракціями; таємні домовленості лідерів фракцій, які належать до різних коаліційних об'єднань тощо.

Превалювання формальної інституціоналізації внутрішніх парламентських відносин є своєрідним індикатором демократичності політичної системи країни. Навпаки, в авторитарних країнах або таких, де високою є загроза встановлення авторитарного правління, панівні позиції належать неформальним механізмам досягнення взаємних домовленостей та поставлених цілей.

II. Проблема правопорядку та депутатської дисципліни у Верховній Раді України

В українському парламенті наявні всі чотири рівні формальної агрегації. Проте, їх ефективність з погляду забезпечення дієздатності Верховної Ради виявилася низькою та, фактично, залежною від інших аспектів внутрішнього життя парламенту.

Впровадження пропорційної системи виборів за „закритими“ списками; конституційна вимога щодо обов'язковості формування у Парламенті коаліційної більшості із фракцій, які, у свою чергу, організуються виключно на основі партій та блоків партій, що брали участь у виборчому процесі; впровадження деяких елементів імперативного мандата швидко призвели до перетворення більшості парламентських фракцій у жорстко централізовані структури, іноді з елементами авторитарного внутрішнього керівництва. Результатом цього стало домінування фракційної дисципліни над дисципліною загальнопарламентською і саме домінування фракційних інтересів чи навіть одноосібних інтересів лідерів парламентських фракцій слід розглядати як один з основних джерел паралічу роботи законодавчого органу країни, що виник, зокрема, внаслідок фізичного блокування пленарної роботи Верховної Ради. Ця ситуація дедалі погіршується з наближенням президентських виборів в Україні.

Так, протягом I – початку V сесій Верховної Ради VI-го скликання робота Верховної ради була заблокована 20 разів. З них **13 разів блокування організувала фракція Партії регіонів** України (найтривалішим стало блокування роботи Парламенту протягом майже двох місяців разом із фракцією Комуністичної партії України – з 18 січня до 6 березня 2008 р.); та **7 разів** (12.11.2008 р. та 16.07.2009 р. - одночасно з Партією регіонів) – проурядова **фракція Блоку Юлії Тимошенко**.

Іншими поширеними видами порушення правил роботи Верховної Ради України VI-го скликання є систематичне голосування народних депутатів картками відсутніх колег та пошкодження парламентського обладнання. Зокрема, виведення з ладу системи „Рада“ 24.10.2008 р. та 12.11.2008 р. або її відключення Партією регіонів 16.07.2009 року.

Регламент Верховної Ради України передбачає деякі механізми боротьби з порушеннями норм депутатської етики під час роботи в сесійній залі. Зокрема, у статті 51 глави 9 „Дотримання дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях Верховної Ради України“, головуючий на пленарному засіданні наділений повноваженням виносити попередження народному депутату щодо неприпустимості образливих висловлювань на адресу інших депутатів та фракцій або взагалі припиняти його виступ.

Якщо конфлікт не був вичерпаний, Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України наділений правом розглядати питання неетичної поведінки депутатів та представляти свої висновки Верховній Раді. Остання у свою чергу без обговорення має право **позбавити народного депутата права брати участь у пленарних засіданнях (до п'яти пленарних засідань)**. Проте на практиці цей пункт жодного разу не застосовувався.

Пункти 1, 2 зазначеної вище статті Регламенту забороняють також народним депутатам вносити до залу засідань та використовувати під час проведення пленарного засідання плакати, лозунги, гучномовці, інші предмети, які не мають на меті забезпечення законодавчої діяльності, а також перешкоджати виступам або сприйняттю виступів інших народних депутатів або запрошених осіб.

Пункт 7 статті 24 Розділу III „Обов'язки народного депутата України” Закону України Про статус народного депутата України” вимагає від депутатів додержуватися трудової дисципліни та норм депутатської етики.

Проте механізмів покарання за порушення зазначених вище вимог Регламент та згаданий вище Закон не передбачають (окрім фактично „мертвої” норми щодо позбавлення парламентарів права участі у пленарних засіданнях). Так само нічого не сказано в Регламенті та Законі України „Про статус народного депутата України” про покарання депутатів у разі блокування роботи Верховної Ради, або про грошове відшкодування депутатами вартості пошкодженого державного майна. Реалізація погроз колишнього – А. Яценюка – та нинішнього – В. Литвина – голів Верховної Ради щодо грошових вирахувань з заробітної плати народних депутатів за пропуск засідань чи блокування роботи Верховної Ради видається проблематичною через неврегульованість такої процедури ні Регламентом, ні Законом України „Про статус народного депутата України”.

У Верховній Раді України неодноразово робилися спроби подолати згадані недоліки вітчизняної нормативно-правової бази шляхом внесення відповідних нормотворчих пропозицій. Зокрема, у січні 2009 р. народні депутати О. Зарубінський, Ю. Литвин (обидва – фракція Блоку Литвина) та О. Шепелев (БЮТ) внесли на розгляд Верховної Ради проект постанови (№ 3630 від 20.01.2009 р.) „Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України”, якою передбачалося введення відповідальності депутатів шляхом відсторонення на строк до десяти пленарних засідань „за використання непарламентських методів, що унеможливають розгляд питань порядку денного” та матеріальної відповідальності народних депутатів за завдану ними шкоду обладнанню сесійної зали та інших приміщень парламенту. Дуже важливим моментом даного проекту було надання Комітету Верховної Ради з питань Регламенту права розглядати питання про відповідальність депутатів за вказані порушення без подання голови Верховної Ради, тобто в автоматичному режимі (проект було повернуто суб'єкту ініціативи).

У липні цього ж року депутати В. Касків, Р. Князевич (обидва – „НУ-НС”), Є. Суслів, А. Шевченко (обидва – БЮТ) та Ю. Мірошниченко

(Партія регіонів) запропонували у своєму проекті „Кодексу доброчесної поведінки народних депутатів України” (№ 4827 від 15.07.2009 р.) створити службу парламентського пристава для контролю за дисципліною в залі засідань Верховної Ради. Крім того проектом передбачалося впровадження практики вирахувань з заробітної плати народних депутатів у разі прогулу ними робочих днів (проект передано на розгляд профільного комітету).

Серед інших проектів змін до Регламенту Верховної Ради України, внесених депутатами VI скликання, варто згадати:

- проект Постанови про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо особистого голосування народних депутатів України) № 1157 від 11.12.2007 р. народного депутата О. Зарубінського (Проект повернуто суб'єкту ініціативи);
- проект Постанови про внесення змін до ст. 51 Регламенту Верховної Ради України (щодо дотримання дисципліни народними депутатами) № 2041 від 11.02.2008 р. народного депутата В. Яворівського (БЮТ) (повернуто суб'єкту ініціативи);
- Проект Постанови про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо забезпечення особистого голосування народних депутатів України) № 2165 від 04.03.2008 р., народний депутат Г. Смітюх (Партія регіонів) (повернуто суб'єкту ініціативи);
- Проект Постанови про внесення змін до Тимчасового регламенту Верховної Ради України (Додаток до Постанови Верховної Ради України „Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України” № 247-VI від 8.04.2008 р.) (щодо забезпечення реєстрації та особистого голосування народних депутатів України), № 2757 від 11.07.2008 р., Г. Смітюх (Партія регіонів) (питання було заслухано 19.09.2008 р.): у цьому проекті зокрема пропонувалося впровадження ідентифікації народних депутатів у сесійній залі за відбитками пальців.

Проте, всі ці спроби вдосконалити чинний Регламент Верховної Ради України виявилися невдалими, в тому числі - через незацікавленість більшості депутатського корпусу у посиленні дисциплінарних заходів.

III. Зарубіжний досвід забезпечення правопорядку у парламенті та дисципліни представників депутатського корпусу

Домінування фракційної, або коаліційної, дисципліни над дисципліною загальнопарламентською, яке має місце в Україні, відсутнє в розвинутих демократичних країнах. У першу чергу, це є результатом існування в цих країнах певної політичної культури. Важливим фактором також виступає високий авторитет формальних інститутів агрегації інтересів парламентарів – різноманітних міжфракційних узгоджувальних рад, депутатських комітетів та комісій. Їхні рішення часто є визначальними для парламентаріїв.

Крім того, важливою складовою забезпечення нормальної повсякденної діяльності парламентів цих країн є існування нормативно

визначених механізмів контролю за дотриманням депутатським корпусом дисципліни професійної поведінки.

Так, у багатьох парламентах світу встановлені різноманітні норми депутатської етики. Як правило, ці норми зафіксовані у регламентах законодавчих органів. Зокрема, у Палаті представників та Сенаті США існують правила, в яких містяться етичні директиви поведінки депутатів та службовців Конгресу. У регламентах Бундестагу ФРН та Національних зборів Франції також містяться відповідні етичні норми. Крім цього існує практика прийняття спеціальних документів (наприклад – Кодекс поведінки для членів Парламенту у Великобританії); створення органів, які контролюють дотримання депутатської етики.

Органи нагляду:

Обов'язок нагляду за порядком у парламенті (його палатах), як правило покладається на головуючого. Допоміжними органами часто виступають комітети, у віданні яких знаходиться організація роботи парламенту (або його палат), наприклад, регламентні комітети. В деяких країнах додатково створюються спеціальні органи контролю за дотриманням депутатами норм етики. Зокрема у Великобританії функціонують два етичних комітети: парламентський – Комітет по стандартах та привілеях у Палаті громад, та при уряді Великобританії – Комітет по стандартах у публічній сфері. У США вагому роль у регулюванні відповідних питань відіграє спеціальний комітет Сенату з етики.

В деяких країнах існує т. зв. інститут парламентських приставів. Як правило, це – стара історична традиція. Так, у Великобританії цей інститут діє з 1415 року. Інститут парламентських приставів існує також у США, Канаді, Франції та Японії.

Дисциплінарні санкції:

Перелік дисциплінарних покарань, які можуть бути застосовані до депутатів-порушників у демократичних країнах, є різноманітним – від простого попередження головуючого до виключення депутата.

Наприклад, у Франції до депутатів Національних Зборів застосовуються такі санкції:

- 1) заклик до порядку;
- 2) заклик із занесенням до протоколу;
- 3) винесення осуду;
- 4) винесення осуду з тимчасовим виключенням – депутату

забороняється брати участь у засіданнях палати на один місяць (Правило 71 Розділу XIV „Процедурних правил Національних Зборів“^{1[1]}). Голосування відбувається без обговорення, проте обвинувачуваний депутат має право на виступ. Якщо ж депутат порушує дисципліну двічі протягом однієї сесії і до нього застосовується санкція тимчасового виключення, то його другий строк покарання може сягати 6 місяців

(Правило 77-1 цього ж Розділу). Тимчасове виключення застосовується в разі якщо: депутат двічі проігнорував зауваження спікера; депутат здійснив насильницькі дії під час засідання; було завдано образи або звучали погрози на адресу президента Франції, прем'єр-міністра, членів уряду, спікера, палати (Правило 73).

Якщо мало місце порушення дисципліни, але головуючий ніяк на це не відреагував, будь-який депутат Національних Зборів має право звернутися з вимогою розглянути це питання до Бюро Національних Зборів, яке складається з 22 осіб (Правило 74). Це положення має велике значення з погляду забезпечення неупередженості прийнятих палатою рішень, з огляду на можливість належності головуючого та порушника до однієї політичної сили.

Регламент Сенату Франції передбачає схожу процедуру дотримання порядку на засіданнях. Відрізняються лише строки тимчасового усунення парламентарів від роботи палати: для сенаторів мінімальний строк становить два тижні. У разі невиконання рішення спікера про вилучення депутата або повторного порушення строк виключення збільшується до 30 законодавчих днів (ст. 95 Розділу XVI Регламенту Сенату^{2[2]}).

Використання механізму дострокового припинення депутатського мандата як дисциплінарного заходу передбачене, зокрема, у США, Великобританії, Канаді, Португалії, Бразилії, Індії. Цей крайній захід може бути застосований, у тому числі, якщо депутат звинувачується в неетичній поведінці або якщо він тривалий час не бере участь у роботі парламенту.

Так, у Португалії (тут кількість прогулів визначається Регламентом Асамблеї) депутат втрачає свій мандат якщо він так і не зміг зайняти своє місце в парламенті до його четвертого засідання або якщо він був відсутній чотири пленарних засідання. На подачу пояснень своєї відсутності в депутата є лише п'ять днів. Рішення про виключення депутата ухвалюється відповідним комітетом та Бюро парламенту. Якщо це рішення оскаржене депутатом протягом 10 днів – проводиться таємне голосування Асамблеї з його питання^{3[3]}.

В Індії максимальний дозволений період прогулів для депутатів становить 60 днів (не враховуються дні перерв між сесіями або перерви роботи Парламенту під час сесії, якщо така перерва тривала більш ніж 4 дні)^{4[4]}.

У Бразилії серед причин дострокової втрати депутатом свого мандата зазначене визнання його дій несумісними з поняттям депутатської гідності

^{2[2]} Standing orders of the Senate / Режим доступу:

http://www.senat.fr/lng/en/reglement_anglais/reglement_anglais.html

^{3[3]} Rules of Procedure of the Assembly of the Republic. Article 3 Loss of seat. / Режим доступу:

http://app.parlamento.pt/site_antigo/ingles/cons_leg/regimento/Rules_of_Procedure.pdf

^{4[4]} The Constitution of India. Part V, Art. 101-104. Part VI, Art. 190-193. / Режим доступу: <http://www.constitution.org/cons/india/const.html>

^{1[1]} Rules of procedure of the National Assembly / Режим доступу: http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ac.asp#chap_14

та якщо депутат пропустив підряд 1/3 чергової сесії (відпустки та відрядження, затверджені Палатою, не враховуються). Виключення депутата має бути підтримане абсолютної більшістю депутатів відповідної палати^{5[5]}.

У країнах, які зазнали впливу англійської правової системи, палати парламентів задля дотримання „чистоти” своїх рядів та підтримки авторитету представницького органа наділені досить широкими повноваженнями щодо виключення зі своїх рядів депутатів, які були звинувачені у негідній їхнього статусу поведінці.

Так, у Великобританії, де питання дискваліфікації членів Палати Громад (саме так в англійській правовій традиції називається підстава для позбавлення депутата представницького мандата) регулюються Актом Палати Громад про дискваліфікацію 1975 р. та Актом 1983 р. про народне представництво, Палата громад наділена досить широкими можливостями щодо самостійного регулювання питань виключення депутатів (тобто, фактично, приймати рішення на власний розсуд). Прийняте Палатою рішення про виключення депутата з її рядів не підлягає оскарженню. В реальності практика виключення застосовується до депутатів вкрай рідко: у ХХ ст. було лише три таких прецеденти і всі вони були пов'язані з обвинуваченнями у корупції^{6[6]}.

У США палати Конгресу мають значну самостійність відносно визначення причин, характеру, термінів та процедури так званого „вигнання” своїх членів (в цій країні розрізняють „вигнання” і „виключення” народних представників). Згідно зі статтею I, розділ 5, пункт 2 Конституції США член Конгресу може бути „вигнаний” з Сенату (якщо він сенатор) або з Палати Представників (якщо він конгресмен) після схвалення даної резолюції двома третинами від загальної кількості членів відповідної палати. У згадуваній вище статті Конституції говориться, що: „Кожна палата може визначати правила процедури та карати своїх членів за порушення норм громадської поведінки, а при підтримці двох третин - виключати членів зі свого складу”^{7[7]}. „Вигнання” у США розглядається як самостійний парламентський дисциплінарний засіб, необхідний для цілісності, дієздатності та збереження авторитету даного інституту державної влади. І хоча сама процедура „вигнання” застосовувалася в історії США вкрай рідко*, деякі конгресмени добровільно подавали у

відставку, побоюючись, що цей дисциплінарний захід може бути використаним проти них^{8[8]}.

Американською специфікою є визнання допустимості „вигнання” конгресменів за проступки, здійснені у минулому – до отримання ними представницького мандата. Проте, у 1914 р. Судовий комітет Палати Представників, визнавши доцільність таких підстав для виключення зі своїх лав корупціонерів, все ж таки зробив зауваження, що застосовувати у даному випадку процедуру „вигнання” слід вкрай обережно і лише у тому разі, якщо злочин конгресмена був невідомий виборцям на момент його обрання^{9[9]}.

Фінансові санкції.

Штрафні санкції не так широко проте зустрічаються у парламентській практиці демократичних країн.

Наприклад, у французькому парламенті депутат Національних Зборів, відносно якого були застосовані дисциплінарні санкції, додатково позбавляється до половини свого депутатського утримання за період від одного до шести місяців. Рішення про максимальний строк покарання приймається за рекомендацією Бюро, зокрема у випадку, якщо депутат перешкоджав свободі дебатів та голосування у Національних Зборах (Правило 76). Штрафні санкції проти сенаторів є дещо меншими і становлять третину від їх заробітної плати. Максимальний строк такого „покарання карбованцем” – два місяці (Стаття 97).

Парламентський Акт Канади 1985 р. передбачає окрім т.зв. дискваліфікації (тобто – виключення) депутата у разі доведення його причетності до лобістської діяльності, також штраф у розмірі мінімум 500 – максимум 2 тис. доларів. Крім того, така людина не може балотуватися та бути посадовою особою протягом наступних 5 років^{10[10]}.

Можна сказати, що встановлення жорсткої дисциплінарної відповідальності народних представників є достатньо поширеним явищем у демократичних країнах світу. Втім, незважаючи на присутність відповідних норм у законодавстві тих чи інших країн випадків покарання депутатів за порушення норм парламентської поведінки та етики не так уже й багато.

Особливо необхідно підкреслити прагнення парламентарів забезпечити неупередженість та об'єктивність застосування дисциплінарних заходів. Так, фактично у всіх вищеперелічених країнах незважаючи на те, що відповідальність за дотримання правопорядку у представницькому органі

^{5[5]} Brazil – Constitution. Art. 55. / Режим доступу:

http://www.servat.unibe.ch/icl/br00000_.html

^{6[6]} Members expelled from the House of Commons since the Restoration. / Режим

доступу: <http://www.election.demon.co.uk/expulsions.html>

^{7[7]} The Constitution of the United States of America. Art. I. Section 5. / Режим доступу:

<http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.article1.html#section5>

* Так три члени Палати Представників були „вигнані” під час Громадянської війни через обвинувачення у нелояльності до Союзу; один у 1980 р., після обвинувачення у змові та хабарництві; ще один у 2002 р., після засудження за змову з метою

здійснення підкупу, незаконне отримання грошової допомоги, шахрайство проти уряду з метою отримання „відкатів”, а також перешкоджання правосуддю.

^{8[8]} Maskell Jack. Report for Congress: Recall of Legislators and the Removal of Members of Congress from Office – 2003. / Режим доступу:

<http://lieberman.senate.gov/documents/crs/recalls&removals.pdf>

^{9[9]} Там само.

^{10[10]} Parliament of Canada Act. Art. 35, 41. / Режим доступу:

<http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/Statutes/P-1-RSC-1985.html>

покладена на головуючих, визначальну роль все ж таки відіграють депутатські колегіальні органи нагляду (такі як регламентні комітети, комітети з етики). Крім того, передбачено можливість ініціювання окремими депутатами розслідування фактів порушення дисципліни.

IV. Висновки

1. У парламентській практиці багатьох демократичних країн світу передбачено спеціальні правові механізми та інститути забезпечення правопорядку у парламенті, дисципліни представників депутатського корпусу, дотримання норм професійної етики. В деяких країнах передбачено досить жорсткі міри покарання за порушення відповідних норм аж до позбавлення парламентарів представницького мандата. Разом із тим механізми покарання депутатів містять запобіжники щодо зловживань відповідними санкціями, використання їх як зняряддя зведення рахунків з політичними опонентами.

2. Основними видами дисциплінарних порушень у межах повсякденної професійної діяльності парламентарів демократичних країн вважаються: перешкоджання основній діяльності парламенту (дебатам та голосуванню), висловлювання образ на адресу своїх колег або ключових державних інститутів, насильницькі дії по відношенню до присутніх на засіданнях парламенту тощо.

3. Істотним професійним порушенням, яке може тягти за собою позбавлення депутатського мандата, вважається неучасть парламентаря у пленарних засіданнях без поважних причин. Також правила професійної етики передбачають покарання парламентарів за корупційні діяння, шахрайство, перешкоджання правосуддю тощо; у США відповідні санкції поширюються і на дії, вчинені парламентарем до здобуття мандата.

4. Важливим чинником забезпечення високого рівня правопорядку та професійної депутатської дисципліни у парламентах зарубіжних країн є певний тип парламентської культури, ознаками якого є, зокрема: домінування загальнопарламентської дисципліни над фракційною або коаліційною; високий авторитет формальних інститутів агрегації інтересів парламентарів – керівних органів парламенту, різноманітних міжфракційних узгоджувальних рад, депутатських комітетів та комісій тощо.

5. Вдосконалення роботи Верховної Ради України, забезпечення її дієздатності може бути здійснено через зміну відповідних регламентних норм з урахуванням досвіду демократичних країн світу у напрямі унеможливлення перешкоджання роботі Парламенту, визначення відповідальності депутатів за перешкоджання роботі вищого представницького органу, забезпечення безпосередньої участі парламентарів в голосуванні тощо.

6. У провідних політичних сил України, насамперед, ПР і БЮТ, наразі відсутнє зацікавлення у реформуванні Регламенту Верховної Ради України та Закону України „Про статус народного депутата України” у напрямі посилення дисципліни депутатського корпусу, забезпечення дієздатності українського парламенту. Наявні нормативно-правова база та

парламентська практика, які дозволяють безперешкодне блокування роботи парламенту, вигідні зазначеним політичним силам. Збереження статус-кво вигідне і Партії регіонів, що знаходиться в опозиції до Уряду та Президента і активно використовує позарегламентні методи парламентської боротьби насамперед у піар-цілях (це особливо актуально з огляду на наближення президентських виборів). З іншого боку, другою за кількістю організованих блокувань парламентської президії політичною силою є проурядовий Блок Юлії Тимошенко (що, саме по собі, є безпрецедентним явищем). Така ситуація істотно підвищує вагу закулісних домовленостей між парламентськими фракціями на противагу легальним інституціалізованим складовим парламентської діяльності.

Відділ стратегій розвитку політичної системи
(І. Павленко)